

OTROCTVO, ZMENA LOJALITY A KONVERZIA: NORMY A PRAX V OSMANSKEJ RÍŠI A V POHRANIČÍ UHORSKA¹

ŠTEFAN SZALMA

SZALMA, Štefan. Slavery, Change of Loyalty and Conversion: Norms and Practices in the Ottoman Empire and Borderlands of the Kingdom of Hungary. *Historický časopis*, 2025, 73, 4, pp. 795-814, Bratislava.

The study examines the differences between established practices, laws, and the unwritten rules that governed interactions in the Ottoman-Hungarian borderlands. Particular attention is paid to the unwritten norms accepted by both Ottoman and Hungarian military societies in the borderland, as well as to the related laws in force in the Ottoman Empire and in the Kingdom of Hungary. The basic research question concerns the extent to which legal norms were enforced in practice and the degree of their transformation in the Ottoman-Hungarian borderlands. The phenomena investigated include various aspects of slavery, the Ottoman-Hungarian captive trade, political-power collaboration, and religious conversion. The captive trade was governed by a set of rules accepted on both sides of the border, with origins that can be traced to Hungarian and Ottoman customs and legal regulations. In cases of defection (renegadism), one can observe differences between the Hungarian leadership's practical approach to defectors and the legal provisions issued against them. Ottoman law also responded flexibly to matters of conversion and the status of slaves, as reflected in fatwas that often addressed highly specific situations; these decisions of the muftis could subsequently serve as precedents for later cases. The study is based on methodological literature, on documents recording border customs of Ottoman-Hungarian provenance, and on fatwas – decisions issued by Muslim religious and legal authorities.

Keywords: Slavery. Conversion. Fatwa. Captives. Customary law. Order of border castles.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2025.73.4.7>

Historik Géza Pálffy viackrát poukázal na skutočnosť, že otázka „*poriadku akceptovaného medzi uhorskými a osmanskými pohraničnými hradmi*“ (*rendtartás a magyar és török végházak között*), resp. systému tzv. pohraničných zvykov (*végvári szokások, Grenzbrauch*) ešte stále nie je definitívne ujasnená. Presnej-

1 Štúdia bola vypracovaná v rámci projektov APVV-20-0371 *Lesk a pád šľachty. Stratégie šľachtickej reprezentácie v dejinách Slovenska* a VEGA 2/0017/23 *Právna norma verus súd na prax. Historickoprávne, diskurzívne a sociálne aspekty súdnictva, zločinu a trestu v období stredoveku a raného novoveku*, ktoré sa riešia na Historickom ústave SAV, v. v. i.

šie povedané, dodnes nevieme, čo všetko si súčasníci predstavovali pod týmito označeniami a celý systém týchto pravidiel nebol doposiaľ komplexne spracovaný. Predmetom skúmania tejto štúdie sú diferencie medzi zaužívanou praxou, zákonmi a inými pravidlami platnými v priestore osmanského-hor-ského pohraničia. Teritoriálne ide o územie osmanského-hor-ského pohraničia a Osmanskej ríše. Zameriavam sa pritom na jednotlivé aspekty fenoménu otroctva, osmanského-hor-ského obchodu so zajatcami, politicko-mocenskej kolaborácie a náboženskej konverzie. Základnou výskumnou otázkou je, do akej miery sa právne normy presadzovali v praxi a ako sa transformovali v prostredí osmanského-hor-ského pohraničia. Zdrojom štúdie je metodologická literatúra, písomnosti súvisiace s pohraničnými zvykmi osmanského-hor-ského proveniencie a fetvy, teda rozhodnutia moslimských nábožensko-právnych predstaviteľov (mufti, *şeyhülislam*).² Zároveň sa zameriavam na rozdiel medzi formálnou právnou normou a jej praktickým uplatňovaním, a to tak v pohraničí, ako aj v rámci Osmanskej ríše. Cieľom je poukázať prostredníctvom vybraných aspektov osmanského-hor-ského koexistencie na flexibilitu a adaptáciu právnych noriem v praxi. Príspevok nemá ambíciu komplexne riešiť problematiku; predkladané čiastkové pozorovania predstavujú skôr východiská pre budúce, podrobnejšie skúmanie daných javov.

Poriadok pohraničných hradov a východiská výskumu

Aj v súčasnosti sme svedkami toho, že nové okolnosti (napr. vývoj techniky, informačných technológií) prinášajú so sebou dočasnú šedú zónu v oblasti práva. Právo sa totiž vyvíja aj na základe výziev vyplývajúcich z nových spoločenských javov a súvisiacich problémov, ktoré zatiaľ nemajú riešenie v rovine jurisdikcie. V určitých sférach života platia aj rôzne nepísané pravidlá, ktoré mnohokrát protirečia oficiálnej legislatíve, avšak pretrvávajú vďaka spoločenskému konsenzu v danej komunite. V oboch prípadoch sú pravidlá odrazom praxe a dokážu pretrvávať aj dlhšiu dobu bez právneho kodifikovania.

Súdnicstvo v Uhorsku sa do značnej miery riadilo nepísaným zvykovým právom, ktoré bolo formované kráľovskými nariadeniami a individuálnymi privilégiami. Tieto privilégiá vytvárali spleť partikulárnych práv – stavovských, územných či špecifických skupín; napríklad šľachtických, mestských alebo vojenských. Právny partikularizmus, charakterizovaný rozdrobenosťou a nejednot-

2 Fetvy Ebussuuda Efendiho, ktorým sa miestami venujem v tomto texte, sú dostupné v čiastočne revidovaných latinských prepisoch v osmansko-tureckom jazyku. Z tohto dôvodu práca s týmito prameňmi vyžaduje okrem znalosti súčasnej turečtiny aj zvládnutie rozdielov osmanského-tureckých textov obsahujúcich okrem iného aj množstvo výrazov perzského a arabského pôvodu. V texte boli použité viaceré vydania edície: DÜZDAĞ, ed. *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları. Kanunı Devrinde Osmanlı Hayatı / Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin Fetvalarına Göre. Kanunı Devrinde Osmanlı Hayatı*. İzmir 2006.

nosťou, pretrvával aj v 16. až 18. storočí. Výsledkom bolo zložité súdnictvo s množstvom výnimiek a odlišných právnych režimov.³ V súvislosti s osmansko-uhorským pohraničím je relevantný všeobecne známy fakt, že v Osmanskej ríši okrem provincií spravovaných priamo centrálnou administratívou existovali aj územia a komunity, ktoré si zachovali miestnu autonómiu a boli riadené elitami pochádzajúcimi z obdobia pred osmanským dobytím. Práva týchto provincií a ich obyvateľstva boli garantované listinami *ahdnâme* a prostredníctvom *berátov*.⁴

Právo možno chápať ako spoločenský súbor pravidiel, ktorý môže existovať buď v písomnej forme, alebo ako súbor zdieľaných hodnôt, noriem a praktík. Ide pritom o neustále sa meniaci systém predpisov.⁵ Stret Osmanskej ríše a Uhorska, okrem vojenských konfliktov, prispel k vzájomnému ovplyvňovaniu aj v mnohých ďalších sférach života, najmä v oblasti pohraničia. Na pravidelnej báze boli v kontakte s príslušníkmi expandujúcej Osmanskej ríše nielen poddaní a zemepáni príslušných stolíc, ale aj vojaci a vojenský velitelia, ktorí mali za úlohu brániť tejto expanzii.

Zemepáni a pohraničníci, teda posádka pohraničných pevností, boli okrem vojenských stretov nútení komunikovať s Osmanmi aj v rôznych oblastiach každodenného života. Nové okolnosti prinášali „právne“ výzvy pre predstaviteľov Osmanskej ríše a Uhorska, nakoľko dochádzalo k stretu dvoch „právnych systémov“ a k situáciám, ktoré dovtedy neboli právne ukotvené. Zároveň v mnohých sférach života v pohraničí vytvárali nové pravidlá, z ktorých mnohé akceptovala nielen uhorská, ale aj osmanská vojenská societa. Postupne sa v osmansko-uhorskom pohraničí vytvorila špecifická forma „zvykového práva“ alebo „*poriadok akceptovaný medzi uhorskými a osmanskými pohraničnými hradmi*“ (*rendtartás a magyar és török végházak között*). Tieto zvyky boli v uhorských prameňoch označované aj ako tzv. pohraničné zvyky (*végvári szokások*, *Grenzbrauch*). Bol to vlastne súbor viacerých nepísaných pravidiel, ktoré sa týkali rozličných sfér života v pohraničí.⁶

3 SZEGHYOVÁ. *Súdnictvo a súdna prax v mestách Pentapolitany v 16. storočí*. Bratislava 2016, s. 32.

4 K téme na základe zmienených písomností bližšie: PAPP. A kényszerű együttélés jogait tartalmazó oszmán szerződéslevelek ('ahdnâmék) és kinevező iratok (berátok). In ÚJVÁRY, ed. *Az oszmán-magyar kényszerű együttélés és hozadéka*. Piliscsaba 2013, s. 37-54. K téme rozdielnych osmanských metód riadenia vazalských a okrajových území napr. HEGYI. *Török berendezkedés Magyarországon*. Budapest 1995.

5 CONERMANN a ŞEN. Slavery is Not Slavery: On Slaves and Slave Agency in the Ottoman Empire, Introduction. In CONERMANN a ŞEN, ed. *Slaves and Slave Agency in the Ottoman Empire*. Bonn 2020, s. 14.

6 PÁLFFY. A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI-XVII. századi török-magyar határ mentén. (Az oszmán-magyar végvári szokásjog történetéhez). In FONS, 1997,

K regulárnej súčasti každodenného života v osmansko-uhorskom pohraničí patril aj osmansko-uhorský obchod so zajatcami, ktorý bol vo veľkej miere ovplyvnený aj existenciou otrokárstva v Osmanskej ríši a odvádzaním zajatcov Osmanmi za účelom ich predaja ako otrokov. Obchod s ľuďmi v uhorských končinách mal tiež svoje obojstranne akceptované pravidlá, napríklad ohľadom držby, statusu a vykúpenia zajatcov.⁷ Fenomén je preto relevantný aj z hľadiska zvykového práva v pohraničí a pri skúmaní nezrovnalostí medzi zákonmi a ich praktickým uplatňovaním v pohraničí. O obojstranne akceptovaných pravidlách tohto obchodu svedčia aj vyjadrenia Osmanov, ktorí napríklad počas rokovaní o uzatvorení d'armotskej mierovej zmluvy v roku 1625 tvrdili, že spôsoby vyrubenia a vymáhania výkupného prevzali od Uhrov, a konali podľa ich vzoru.⁸ Na spoločne akceptované zvyky sa odvolávali napríklad aj doboví osmansko-uhorskí zajatci. Počas 17. storočia sa uhorskí zajatci väznení v Jágri sťažovali na porušenie už zmieneného poriadku. Podľa nich vlastníci jedného zo zajatcov požadovali, aby mohli určiť výšku výkupného a spôsob jeho úhrady bez diskusie so zajatcom a bez ohľadu na rokovania s nepriateľskou stranou.⁹ Zvyky pohraničného osmansko-uhorského obchodu so zajatcami sa začali formovať na južných hraniciach stredovekého Uhorska už medzi rokmi 1466 – 1520, ktoré sa vyznačovali pomerne dlhými obdobiami mieru. Dôkazom je aj korešpondencia z prvej polovice 16. storočia, v ktorej sa poddaní Batthyányovcov a Nádasdyovcov odvolávali na viaceré vtedy už všeobecne platné alebo práve sa presadzujúce zvyky týkajúce sa vyslobodzovania zajatcov padnutých do osmanského zajatia.¹⁰

Počas osmansko-uhorského susedstva existoval rozdiel medzi prijatými zákonmi (napr. zákonné články) a reálnym prístupom Uhrov ku zbehom a kolaborantom. Pri tejto téme je dôležité venovať pozornosť zbehom (pribekom),¹¹

roč. 4, č. 1, s. 5-6.

7 Osmansko-uhorský obchod so zajatcami bol regulárnou súčasťou života v pohraničí počas 16. a 17. storočia, pričom jeho počiatky siahajú už k prvým stretom Osmanov a Uhrov počas 15. storočia. TARDY, ed. *Rabok, követek, kalmárok az oszmán birodalomról*. Budapest 1977, s. 7-8.

8 SZALAY. *Galantai gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora. II. kötet. 1623–1626* [online], s. 170.

9 „magok akarnak csinálni sarcot ezen két megtartott rabnak mely se török se magyar végekben be vett szokás szerint igazságosan nem történt“ Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, fond P 2257 Családi fondtörédek, 667 Koháry család, 1 cs. 6 t. no. 5.

10 SZAKÁLY. A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526). In RÚZSÁS a SZAKÁLY, eds. *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*. Budapest 1986, s. 43-49; PÁLFFY, A rabkereskedelem, s. 7.

11 Pribekov kategorizuje práca: ÚJVÁRY. Harminc ezüstért... Pribékek a Magyar Királyságban az oszmán uralom idején. In ÚJVÁRY, ed. *Az oszmán-magyar kényszerű együttélés és hozadéka*. Piliscsaba 2013, s. 7-20. K základnej odbornej literatúre okrem štúdie Újváryovej výberovo napríklad práce SZAKÁLY. A gyöngyösi ispotály-per 1667–1668-ban (Adatok a

pretože ich služby boli často využívané aj vojenskými veliteľmi uhorských pevností, a to aj napriek tomu, že podľa oficiálneho stanoviska sa mali kolaboranti trestať a spolupráca s nimi bola zakázaná. Previnenia, ktorých sa kolaboranti dopúšťali, boli pritom častou témou vojenských súdov a pramene prezrádzajú množstvo dobových zákonitostí.

S pôsobením zbehov súvisia aj obvinenia označované ako „turcismus“, resp. poturčenie či paktovanie s Turkami, hoci z tohto deliktu mohli súčasníci obviňovať prakticky kohokoľvek. Základom obvinení zo zločinov zvaných turcismus bola hrozba, že obžalovaný jednotlivec (resp. kolektív) sa dopustil takej spolupráce s Osmanmi, z ktorej by mohli vyplývať územné, majetkové alebo mocenské škody uhorskému vedeniu. V prípade označenia pribek (resp. poturčenec) bola situácia zložitejšia, keďže tento pojem mal pomerne široký význam.¹²

Je relevantné zdôrazniť, že súčasníci dôkladne nerozlišovali medzi konverziou a mocensko-politickou kolaboráciou. Výrazy *poturčenec* a *pribek* používali rovnako pre konvertitov, ako aj pre vojensko-politických kolaborantov a osoby nachádzajúce sa na rozmedzí dvoch mocností, ktoré zväčša z existenčných dôvodov aktívne napomáhali Osmanom počas vojenských výprav špehovaním, prevádzacstvom¹³ alebo podávaním falošných informácií uhorskej strane.¹⁴

V rámci Osmanskej ríše sa príspevok zameriava na problematiku otroctva a otázky súvisiace so statusom nemoslimov. Značný nesúlad medzi oficiálnymi pravidlami a ich praktickou realizáciou možno sledovať v oblasti držania otrokov. Reflexiu práva na nové spoločenské výzvy umožňuje štúdium fetiev, ktoré zároveň poskytuje cenné informácie o zákonitostiach jednotlivých fenoménov ranonovovekej osmanskej spoločnosti, ako boli otroctvo, obchod so zajatcami či konverzia. Cieľom príspevku však nie je generalizovať, keďže sú známe viaceré

„törökösség“ fogalmának értelmezéséhez). In KOVÁCS, ed. *Archívum – A Heves Megyei Levéltár közleményei* 10. Eger 1981, s. 5-26; SUGÁR. A törökösség (turcismus) Heves vármegyében. In PETERCSÁK a BODÓ, eds. *AGRIA XXII. Az Egri Dobó István Vármúzeum évkönyve*. Eger 1986, s. 99-112.

12 Ďalšie frekventované označenia boli maďarské *törökös* alebo *törökös ember*. K téme v slovenskom jazyku: SZALMA. „Turcismus“ ako sprievodný jav osmansko-uhorskej územnej rivality. In *Historické štúdie*, 2024, roč. 58, s. 39-59. Ďalšie prípady SZALMA. Turcismus v druhej polovici 17. storočia. Od nepodložených obvinení po útok proti vlastným. In KUŠNIRÁKOVÁ a MANNOVÁ, eds. *Viera v živote jednotlivca, konfesie v živote spoločnosti : vplyv viery a konfesionálnych cirkví na život jednotlivca a spoločnosti v 17. – 19. storočí*. Bratislava 2025, s. 141-152.

13 V dobových maďarských prameňoch sa nelegálne prevádzanie osôb často opisuje ako *kalauz/kalauzolás*, k čomu je v dobovom kontexte najbližšie slovenské prevádzacstvo. V osmanskej turečtine bola funkcia označovaná aj slovom *kulaguz* a v súčasnej turečtine existuje slovo *kulavuz* s podobným významom. Samozrejme, dnešné turecké a maďarské ekvivalenty majú význam aj vo význame sprievodcov, a to turistických, dopravných a knižných.

14 ÚJVÁRY, Harminc ezüstért..., s. 9-10; HEGYI. *A füleki szandzsák*. Budapest 2019, s. 292.

špecifické prípady, v ktorých mufti v závislosti od rôznych okolností pri podobných situáciách pragmaticky dospel k odlišným, často až protirečivým rozhodnutiam.

Fetva ako prameň k štúdiu písaných a nepísaných pravidiel v Osmanskej ríši

Významným prameňom, ktorý často vypovedá o osmansko-uhorskom obchode so zajatcami a o ďalších fenoménoch súvisiacich s pohraničným osmansko-uhorským zvykovým právom, je aj korešpondencia¹⁵ týkajúca sa rôznych aspektov postavenia zajatcov. Autormi listov boli neraz zajatci, ktorí kontaktovali svojich nadriadených, zemepánov a príbuzných s cieľom riešiť svoju situáciu. Problematika zajatcov zároveň predstavovala jednu z ústredných tém osmansko-uhorskej korešpondencie a velitelia alebo zemepáni jednotlivých zajatcov intervenovali v ich prospech u väzňateľov. Z prameňov osmanskej proveniencie majú relevantnú výpovednú hodnotu aj fetvy, ktoré prinášajú poznatky o spoločenských otázkach a často reflektujú problémy spojené s otrokmi, zajatcami, inovercami a konvertitmi.

V Osmanskej ríši bolo právo úzko späté s náboženstvom, ktoré zohrávalo významnú úlohu nielen pri formovaní spoločnosti, ale aj v oblasti vojenstva. Duchovných vodcov nazývali aj spoločným názvom *ulema* (náboženský učenci), na čele so *šejk ül-islamom* (*şeyhülislâm*), teda hlavným muftim. V Osmanskej ríši aj v pohraničných oblastiach koexistovalo viacero náboženstiev a konfesií, medzi ktorými dochádzalo k rôznym rozporom. Pri ich riešení sa obracali práve na *şeyhülislâma* a muftiho, ktorí prostredníctvom fetiev poskytovali právne stanoviská a rozhodovali o sporných otázkach. Fetva (*fatwa*) je pojem arabského pôvodu označujúci islamské právne dobrozdanie alebo odborné stanovisko

15 V ranom novoveku bola informovanosť bežných ľudí pomerne obmedzená a zaujímavosti a správy sa sprostredkovávali formou ústneho podania na miestach, kde sa stretávalo väčšie množstvo ľudí. Viaceré skupiny obyvateľstva potrebovali mať aktuálne informácie o tom, čo sa v krajine deje. Paralelne s postavením v spoločenskom rebríčku sa zvyšovali aj možnosti na lepší prístup k informáciám. DUCHOŇOVÁ. Komunikácia uhorskej aristokracie v rodinnom a dvorskom prostredí v ranom novoveku. In *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského: Historica. Slovo, písmo, obraz a znak. Komunikácia na Slovensku na prelome stredoveku a novoveku*, 2014, roč. 48, s. 24. K dobovej písomnej komunikácii pozri aj: FUNDÁRKOVÁ. Listy ako médium symbolickej komunikácie v aristokratickom prostredí. In *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského: Historica. Slovo, písmo, obraz a znak. Komunikácia na Slovensku na prelome stredoveku a novoveku*, 2014, roč. 48, s. 67-77. Ohľadom rodinnej korešpondencie a korešpondencie osobného charakteru pozri napríklad komunikáciu Judity Balassovej so Štefanom II. Kohárom: LENGYELOVÁ. „Ja potrebujem peniaze viac, ako tvoja milosť.“ (Korešpondencia Judity Balassovej so synom). In ĎURIAŇOVÁ, ed. *„Za Boha, kráľa a vlasť!“ (Koháryovci v uhorských dejinách)*. Zvolen 2016, s. 9-19.

k spornej veci. Predstavuje odpoveď vydanú na základe interpretácie Koránu, ďalších náboženských textov a islamského práva. Na uvedené duchovné autority sa primárne obracali moslimovia.¹⁶

V osmanskej histórii niektorí duchovní vodcovia mali rozhodujúci vplyv na chod Osmanskej ríše aj na každodenný život práve prostredníctvom vydávania fetiev. V 16. storočí spomedzi nich najvýraznejšie vynikal şeyhülislâm Ebus-suûd Efendi, ktorý bol z právneho a náboženského hľadiska pravou rukou sultána Sulejmana I. Vo svojej dobe však významnú úlohu zohrávali Çatalcalı Ali Efendi, Feyzullah Efendi a Yenişehirli Abdullah Efendi.¹⁷ Štúdium fetiev ponúka podobné možnosti výskumu ako korešpondencia uhorských vojakov, veliteľov a zemepánov. V listoch ide často o riešenie konkrétnej situácie zajatca, pričom autor žiada adresáta o pomoc alebo opisuje okolnosti jeho zajateckého statusu. V odpovediach možno nájsť návrhy riešenia a v oboch prípadoch sa autori odvolávajú na viaceré všeobecne akceptované pravidlá. V prípade fetiev je otázka (*Me'sele*) niekedy formulovaná všeobecne, no často sa vzťahuje na konkrétny prípad, keďže jadro problému býva spravidla veľmi špecifické. Nasleduje odpoveď (*Elcevap*), ktorá môže byť v niektorých prípadoch stručná a jednoslovná – napríklad vo forme výrazov *yoktur* – nie je; *olmaz* – nemožno, nie; *olur* – je to možné, je to v poriadku). Vo viacerých prípadoch je však odpoveď rozsiahlejšia a už svojím obsahom odráža platné zásady a normy akceptované v danej dobe. Vo fetvách, ktoré sa vydali na základe predložených otázok, dbali na anonymitu zainteresovaných strán. Zároveň takto vydané fetvy s fiktívnymi menami boli viac neutrálne a slúžili následne ako precedens pri riešení podobných prípadov v budúcnosti. Z tohto dôvodu sa vo vydaných fetvách neustále opakujú krycie mená, v prípade mužov používali napríklad mená ako *Zeyd*, *Amr*, *Beşir*, *Halid*, *Velid*, *Said*, v prípade žien *Hind*, *Zeyneb*, *Hadice* a podobne.¹⁸

Štúdium fetiev je inšpiratívne najmä tým, že mufti sa v nich často stretával s novými a nezriedka neštandardnými prípadmi, pri ktorých musel do istej miery improvizovať. Už samotný charakter Osmanskej ríše a otrokárskeho systému, ktorý v nej fungoval, naznačuje, že muftiovia sa opakovane zaoberali otázkami týkajúcimi sa novoprišielcov – zbehov, nových otrokov, konvertitov, neveriacich prichádzajúcich z nepriateľských území či osmanských konkubín a problémov súvisiacich s otrokmi. Islam a islamské právo venujú značný priestor problematike inovercov (resp. „neveriacich“), čo sa odráža aj vo fetvách, kde sa opakovane objavuje téma cudzincov a príslušníkov iných vierovyznaní. Hoci mufti vychádzal z právnej tradície a nábožensko-právnych prameňov, vydávanie rozhodnutí

16 YAŞA, Efendi-Köle İlişkisi Bağlamında Şeyhülislâm Fetvaları. In YAĞCI; YAŞA a İNAN, eds. *Osmanlı devleti'nde kölelik: ticaret, esaret, yaşam*. İstanbul 2017, s. 212-213.

17 YAŞA, Efendi-Köle İlişkisi, s. 214.

18 YAŞA, Efendi-Köle İlişkisi, s. 213.

v súvislosti s novými situáciami v meniacich sa spoločenských pomeroch vyžadovalo nové riešenia, ktoré sa stali precedensom pre sudcov v nasledujúcich storočiach. Zároveň je možné sledovať určitú pragmatickosť v odpovediach mufťiov. V niektorých prípadoch totiž odpovedali na konkrétne problémy špecificky, pričom sa niekedy tieto odpovede mohli priečiť všeobecne platným pravidlám. Práve tento fakt je z hľadiska témy štúdie kľúčový.

Špecifickosť odpovedí však môže v niektorých prípadoch prinášať aj svoje úskalia. Odpovedajúci duchovný väčšinou poznal daný prípad podrobne a vo fetve mohol odpovedať aj skrátene, bez uvedenia všetkých okolností, ktoré poznali zainteresovaní. Podobne to bolo aj v prípade jednej z fetiev Ebussuuda Efendiho. Tento prameň zo 16. storočia zachytáva prípad nemoslíma, označeného ako „vojnový neveriaci“ („*kâfir-i harbî*“). Chcel sa usadiť v Osmanskej ríši a z tohto dôvodu sa stal poddaným sultána, čo v osmansko-tureckom texte figuruje ako *Padişah'a tâbi' oldukta*. Podľa osmanského práva tým získal status zimmi.¹⁹ Spolu s ním však prišli na územie Osmanskej ríše aj ďalší neveriaci, ktorí tak neučinili. Preto sa Osmani obrátili na duchovného vodcu s otázkou, či sa podľa islamského práva mali aj títo neveriaci považovať za slobodných zimmióv alebo či mali byť vnímaní ako otroci. Prameň neprezrádza konečný verdikt, iba nejasnú formuláciu, podľa ktorej nemajú byť slobodní, ak prišli na osmanské územie za podmienok, ktoré ich klasifikujú ako otrokov.²⁰

Na margo uvedeného prípadu je relevantné uviesť, že hlavným vlastníkom otrokov v Osmanskej ríši bola samotná ríša, teda „štát“. S istotou možno konštatovať, že pri rozdeľovaní otrokov oficiálne zohrávala najdôležitejšiu úlohu centrálna mocnosť. Platilo to vďaka zložitej byrokracii a štátnemu aparátu, ktorý sa týkal aj správy otrokov a zajatcov. Značná časť otrokov nachádzala uplatnenie v rôznych sférach vojenstva, pričom významnú časť z nich vlastnili vysoko postavení predstavitelia spoločenského rebríčka. V rámci vojenstva slúžili otroci napríklad ako janičiari, ale boli aj súčasťou súkromných vojsk a personálu veliteľov (begov, beglerbegov a vezírov) či sipáhiov.²¹

Obmedzenia týkajúce sa otrokov verzus realita

Cielenému zaoberaniu ľudí a odvádzaniu zajatcov v priľahlých teritóriách aktuálneho osmansko-uhorského pohraničia sa uhorskí vojaci začali venovať už

19 Poddaní sultána, ktorí riadne platili dane, disponovali statusom zimmi a sultánovou priamou ochranou.

20 Fetva 535. (A. 92 b). DÜZDAĞ, ed. *Kanunî Devri Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları / Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin Fetvalarına Göre. Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı (Fetâvâ-yı Ebussu'ûd Efendi)*. İstanbul 2012, s. 150.

21 FODOR. Adatok a magyarországi török rabszedésről. In *Hadtörténeti Közlemények*, 1996, roč. 109, č. 4, s. 134.

dávno pred bitkou pri Moháči.²² Primárnou motiváciou bolo získanie výkupného za zajatcov. Počas dlhej koexistencie v osmansko-uhorskom pohraničí si čoraz častejšie osmanskí vlastníci volili predaj svojich zajatcov na lokálnej úrovni, pričom zajatcom ponúkali možnosť vykúpenia.

Okrem uhradenia výkupného sa zajatci mohli oslobodiť aj útekom, konverziou alebo kolaboráciou s nepriateľskou stranou (väzňateľom), avšak tieto alternatívy so sebou niesli značné riziká. Konverzia predstavovala zásadnú zmenu v živote jednotlivcov a ani tá nezaručovala automatické oslobodenie. Hoci osmanské právo v teoretickej rovine striktné stanovovalo, že moslimovia nesmú byť držaní ako otroci,²³ pri zajatých novokonvertitoch vlastníci často argumentovali, že konverzia mohla byť motivovaná len vypočítavosťou. V takýchto prípadoch žiadali dodatočne časť výkupného alebo cenu otroka, pričom sa odvolávali na svoje nároky. Popri skepticizme voči novokonvertitom zo strany moslimov často zavážili aj finančné dôvody. Napriek tomu mali otroci tendenciu konvertovať v nádeji, že si tým uľahčia svoju cestu k slobode, hoci realita bývala zložitejšia.

Tí, ktorí sa z osmanského zajatia nedokázali vykúpiť, stali sa otrokmi a boli odvezení do rôznych končín Osmanskej ríše. V rámci ríše si však ako otroci mohli ponechať svoju vieru, pretože v tomto smere mali ich vlastníci obmedzenú moc. Táto „sloboda vierovyznania“ bola však podmienená už spomínaným princípom, že podľa islamského práva nesmeli byť moslimovia držaní ako otroci. Právo zároveň zakazovalo, aby otrokov vlastnili nemoslimovia, a ak boli z toho obvinení, museli svojich otrokov predajť. Napriek tomuto zákazu a prísny trestom sú známe prípady, keď nemoslimovia vlastnili otrokov a niekedy dokonca aj takých, ktorí vyznávali islamskú vieru.²⁴

Hoci zotročení ľudia neboli nútení ku konverzii na islam, podľa dobových prameňov sa za moslimov mohli považovať aj zajaté deti, ktoré nemali rodičov. O tejto praxi svedčí aj právne stanovisko (*fetva*) hlavného muftiho, šejk ül-islam (*şeyhülislâm*) Ebussuuda Efendiho. Obrátili sa naňho s otázkou týkajúcou sa prípadu, v ktorom muž (v prameni označený anonymne ako *Zayd*) daroval zajaté dievča pochádzajúce z územia „neveriacich“ jednej nemoslimke, nazývanej krycím menom *Zeynep*. Táto žena však vzala otrokyňu do kostola a – podľa sťažnosti žalujúceho – jej bránila v konverzii na islam. Ebussuud Efendi vo svojej fetve odporučil prísny trest a dlhodobé väznenie pre Zeynep s odôvodnením, že podľa islamského práva sa zajaté dieťa bez rodičov má považovať za moslima.²⁵

Skutočnosť, že moslimovia často pristupovali ku konverzii kriticky, potvrdzujú aj dobové právne pramene. V jednej z fetiev zo 16. storočia sa riešil prípad

22 TARDY, *Rabok, követek*, s. 7-8.

23 FODOR, *Adatok a magyarországi*, s. 133.

24 YAŞA, *Efendi-Köle İlişkisi*, s. 215-216.

25 Fetva 534. (B. 513 b). DÜZDAĞ, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi*, s. 148.

zimmího, ktorý vyslovil šahádu (vyznanie islamskej viery), no napriek tomu sa nevzdal svojho pôvodného náboženstva. Napokon bolo rozhodnuté, že takýto človek nemá byť považovaný za moslima.²⁶ Zajatci ochotní ku konverzii alebo kolaborácii, ktorí boli väznení v pohraničných oblastiach, však mohli byť pre Osmanov užitoční aj z vojenského a strategického hľadiska. Ich prestup na islam pôsobil v očiach vlastníkov „autentickejšie“, pretože ako už bolo spomenuté, Uhri takýchto konvertitov a kolaborantov označovali za zbehov, resp. dobovým termínom za pribekov, a za paktovanie s Turkami im hrozili prísne tresty.

Turcismus, jeho koncept a reakcia práva na ďalšie pohraničné fenomény

Ako je známe, počas existencie kondomínia boli Osmani a Uhri prinútení do určitej miery deliť sa o svoje kompetencie v oblasti súdenia pohraničného obyvateľstva. Išlo o dva paralelne existujúce, no vo viacerých normách zásadne odlišné právne systémy, medzi ktorými prebiehal neustály zápas o vymedzenie kompetencií. V 16. storočí mali v rozhodovaní sporov poddaných ešte prevahu osmanské jurisdikčné úrady, avšak začiatkom 17. storočia postupne dochádzalo na územiach kondomínia k posilňovaniu vplyvu uhorského súdnictva. Na prelome 17. storočia najmä na teritóriách ľahšie kontrolovateľných z pohraničných hradov, prevládala uhorská jurisdikcia. Následne sa naplno prejavil vplyv šľachtických stolíc a uhorskej jurisdikcie vo všetkých dôležitejších aspektoch vidieckeho a zemepansko-meštianskeho života. Turcismus²⁷ (*törökösség*) ako označenie zločinu mal slúžiť aj na obranu znovunadobudnutých uhorských jurisdikčných kompetencií a záujmov. Zároveň mal odstrašiť poddaných od toho, aby sa pri riešení sporov obracali na osmanské súdne inštalácie. Turcismus ako koncept a obvinenia s ním spojené predstavovali v podstate bizarný nástroj v rukách uhorského vedenia. Útočili ním na jurisdikčné kompetencie druhej strany (osmanskej) v podmienkach dvojitého panstva v ich celistvosti a *de facto* ich stavali „mimo zákona“.²⁸

Snaha odradiť obyvateľstvo od „priateľstva s Turkami“ sa prejavila aj v zákonných článkoch vydaných za Maximiliána v roku 1567. Zákonný článok č. 30 napríklad pod hrozbou obvinenia z velezrady zakazoval kapitánom hradov držať pri sebe a poskytovať ochranu Srbom (Rácom) a iným pochybným či podozrivým osobám, ktoré udržiavali priateľské kontakty s Turkami a z tohto dôvodu im

26 Fetva 361. (B . 313 a). DÜZDAĞ, *Kanunî Devri Şeyhülislâmı*, s. 107-108.

27 Pri použití pojmu *turcismus* odkazujem na termín známy z prameňov, nazývaný aj ako *Törökösség*. Od tohto termínu je odvodené aj slovenské slovo poturčenec, ktorý sa nachádza v dobových prameňoch ako *törökös/törökös ember*. Som si vedomý rozšíreného používania slova turcizmus v slovenskom jazyku, ktorý označuje slová tureckého pôvodu. Z tohto dôvodu termín prevzatý z prameňov uvádzam s kurzívou.

28 SZAKÁLY, A gyöngyösi ispotály-per, s. 14.

nebolo možné dôverovať. Následne článok nariaďoval potrestanie delikventov poukážním na to, že niektorí kapitáni hnani chamtivosťou mali vo zvyku držať v službách tulákov, ľudí zlej povesti, srbských pešiakov a iných zloduchov. Títo síce prinášali kapitánom určitý osoh, avšak poddaným („úbohý ľud“) spôsobovali najzákernejšie muky a zároveň viedli tajný a odsúdeniahodný čierny obchod s Turkami a s Rácmi, ktorí boli na strane Osmanov. Dokonca im nerobilo problém predávať Turkom kresťanské deti, ako aj ďalšie osoby zajaté počas nájazdov a brali si majetky poddaných, ktorých predtým bezbožným spôsobom podrobili mučeniu.²⁹ Z uvedených dôvodov sa v paragrafe č. 1 zakazuje kapitánom držať vo svojich službách takýchto lúpežníkov alebo únoscov a osoby podozrivé z paktovania s Turkami (*alii de Turcica societate suspecti homines*), či by to mali byť Rácovia alebo iní ľudia. Kapitáni sa mali zdržať poskytovania ochrany takýmto ľuďom pod hrozbou obvinenia z velezrady, a to na územiach Uhorska, Chorvátska aj Slavónie.³⁰ Tí, ktorí by konali inak, mali byť cisárom zbavení svojich postov a následne tvrdo potrestaní.³¹

Takýchto pešiakov mali tí, ktorí ich zajali, potrestať smrťou napichnutím na kôl – samozrejme, až potom, čo získali „dostatočné“ množstvo dôkazov o ich lúpežiach, krádežiach a kontaktoch s Turkami.³² Tieto opatrenia v podstate obmedzovali aj obchod so zajatcami a hodnotili tento fenomén vyslovene negatívne. Dokument sa dokonca zaoberá aj prípadmi zajímania poddaných zo strany uhorských kapitánov a reaguje na ne príslušnými opatreniami. Podľa textu si niektorí kapitáni pohraničných hradov navykli na to, že pod rôznymi zámienkami zajímajú poddaných, uvrhnú ich do temnice a neraz im pohrozia aj smrťou – len preto, aby z nich vydieraním niečo vymohli. Kým im poddaní nezaplatia vínom, dobytkom, peniazmi alebo inými darmi, neprepustia ich na slobodu. Z týchto dôvodov mal cisár takéto praktiky zakázať a ich páchatel'ov prísne trestať.³³ Uvedené opatrenia sa vzťahovali aj na poddaných, čo predstavovalo dôležitý princíp, ktorý veľa vypovedá o tom, ako sa na obyvateľstvo v oblastiach kondomínia hľadalo a aká problematická bola ich situácia. V súvislosti s poddanými sa ďalej uvádza, že tí, ktorí sú poplatní zároveň Osmanom aj kresťanom, majú byť potrestaní zemepánmi na žiadosť kapitánov vždy, keď zamlčia nájazdy osmanských jednotiek, alebo keď Osmanom prezradia informácie o pohyboch cisárskych vojakov, a to podľa vážnosti ich previnenia. Ak by si zemepáni tieto

29 DEZSÖ et al, eds. *Corpus Juris Hungarici. 1526–1608. évi törvényczikkek (Milleniumi emlékkiadás)*. Budapest 1899, s. 572-573.

30 DEZSÖ, *Corpus Juris Hungarici*, s. 572-573.

31 2. §. „*adempti ab illis officio, graviter in eos animadverti faciat.*“ DEZSÖ, *Corpus Juris Hungarici*, s. 572-573.

32 3. §. DEZSÖ, *Corpus Juris Hungarici*, s. 574-575.

33 4. §. DEZSÖ, *Corpus Juris Hungarici*, s. 574-575.

povinnosti nesplnili a príslušných poddaných nepotrestali, mali tak urobiť samotní kapitáni.³⁴ Napokon sa stanovilo, aby vojaci, ktorí sa v službách panovníka, veliteľov či šľachty dopustili neprávostí, boli uväznení a potrestaní podľa príslušných zákonov. Rovnaký postup mal platiť aj pre vojenských zbehov, ktorí by neuposlúchli príkazy nadriadených a uchýlili sa k iným nečestným cieľom.³⁵

Problémom v súvislosti s obvineniami spadajúcimi pod *turcismus* je aj to, že uhorské zákony v podstate nikdy uspokojivo nevymedzili všetky situácie, ktoré spadali pod toto previnenie (*törökösség*). Istým východiskovým vzorom sa stali zákonné články, ktoré vznikli počas protihabsburských povstaní Gabriela Bethlena. Uhorský snem preto začal pojem *turcismus* používať najmä v súvislosti so snahou potlačiť konšpiračné aktivity a priateľské väzby s Osmanmi v určitých šľachtických kruhoch. Zákonný článok č. 20 z roku 1622 napríklad stanovoval trest straty hlavy a majetku za spoluprácu s Osmanmi.³⁶

Napriek zákonným opatreniam velitelia pevností pristupovali k jednotlivým prípadom pragmaticky a z prameňov je známe, že v niektorých situáciách zbehov opätovne prijímali do svojich služieb. Stávalo sa tak vtedy, keď z daných osôb mohli mať určitý ošoh – napríklad ak disponovali využiteľnými informáciami o nepriateľovi alebo boli inak užitoční. Samozrejme, takýto návrat si museli zbehovia „zaslúžiť“ a aj po opätovnom prijatí sa na nich hľadalo s nedôverou. V roku 1670 písal Jozef Bucsányi Pavlovi Esterházymu o prípade jedného vojaka zo Szendrő, ktorý prišiel do šľalianskej pevnosti krátko pred vyplácaním žoldu. Počas vyplácania sa dal zapísať medzi vojakov, teda „do služieb jeho veličenstva“. Čoskoro ho však vojaci z Nitry a zo Serede obvinili, že v minulosti pôsobil v Jágri ako príbek. Obviňovali ho aj z toho, že do Jágra poslal svoju manželku a sám sa chystal vrátiť medzi Osmanov. Keďže bol obvinený aj z porušenia rozkazov svojich veliteľov, uväznili ho a okrem iného sa priznal aj k svojmu predchádzajúcemu prestupu k Osmanom. Bránil sa však tvrdením, že konal z núdze, pretože mu hrozilo, že ho pošlú „na galeje“. Z listu je zjavné, že velitelia o jeho minulosti vedeli, keďže sa ďalej uvádza, že medzi Osmanmi pobudol mesiac a k Uhrom sa vrátil na základe prísažného listu hlavného kapitána zo Szendrő.³⁷

Podobné návraty zbehov neboli výnimočné. Z roku 1657 poznáme prípad zbeha menom Gyurkó Kösze, ktorý si znovuprijatie na uhorskej strane zaslúžil

34 5. §. DEZSŐ, *Corpus Juris Hungarici*, s. 574-575.

35 6. §. „Caeterum, milites, qui in servitiis majestatis caesareae, ac certorum dominorum, et nobilium, maleficia aliqua fecerint, vel alias, alioque indebito praetextu illis relictis, clam aufugerint; ubicunque deprehensi fuerint, capi, et jure mediante puniri possint.“ DEZSŐ, *Corpus Juris Hungarici*, s. 574-575.

36 SZAKÁLY, A gyöngyösi ispotály-per, s. 14.

37 MNL OL, P 125, 6 nagydoboz, no. 1 512. Prípadu sa podrobnejšie venujem v: SZALMA, *Turcismus* v druhej polovici 17. storočia.

tým, že počas ozbrojenej a úspešnej koristníckej výpravy využil svoje znalosti o Osmanoch. Vďaka ochote spolupracovať získal prísahný list od generála Philippa Grafa von Mansfelda, ako aj od Adama (I.) Batthyányho, ktorý ho následne prijal do svojej dvorskej družiny.³⁸

Vyšetrovanie vo veci zajatia Štefana Szalma a Andreja Egerszeghyho

S uvedeným paragrafom č. 5 súvisí aj nasledujúci prípad, ktorý v sebe zahŕňa zmienky ohľadom zvykov spojených s dobovými zajatcami a zároveň ide o vyšetrovanie vo veci previnenia spadajúceho pod turcismus. Prevádzachstvo a vydanie Uhrov do rúk Osmanov patrili k pomerne častým obvineniam z paktovania s Turkami a zároveň aj k častým deliktom, ktorých sa Uhri mohli dopustiť. Dňa 26. júla 1678 na Levickom hrade z nariadenia hlavného kapitána v Leviciach, grófa Pavla Csákyho, došlo k vypočúvaniu svedkov vo veci dvoch žobravých zajatcov menom Štefan Szalma a Andrej Egerszeghy. Išlo o vyšetrovanie okolností zajatia týchto vojakov pochádzajúcich pravdepodobne z Levíc. Vypočúvanie viedol levický sudca vojenského súdu (*judex bellicus*) za prítomnosti šľachtica a zároveň veliteľa jazdy Jána Kisa Hatvaniho. Svedkom položili otázku, či videli alebo počuli niečo ohľadom toho, ako v roku 1677 okolo Turíc boli zajatí Štefan Szalma a Andrej Egerszeghy vo vinici v Búči.³⁹ Ďalej sa vyšetrovalo, či vedia, kto poslal Turkov za Szalmom a Egerszeghyom a či boli v tejto veci zainteresovaní Štefan Varga, Gregor Keresztes alebo nejakí iní obyvatelia dediny.⁴⁰

Ani jeden z vypočúvaných nevedel, za akých okolností došlo k zajatiu menovaných žobravých zajatcov. Väčšina z nich počula o ich zajatí a všetci vedeli, s akou udalosťou sa spájalo ich zajatie. Avšak samotný priebeh ich zajatia nevedeli opísať. Konkrétnejší bol Gregor Takács, ktorý tvrdil, že po opísaných udalostiach sa čoskoro dopočuli, že Turci v priekope viníc pri obci Búč zajali niekoľko hajdúchov. Ďalší z vypočúvaných vedel iba to, že v daný deň v predvečer došlo k zajatiu hajdúchov. Vypočúvaný menom Andrej Bocskay taktiež nič nevidel, nakoľko nebol vtedy doma, avšak od samotného Andreja Egerszeghyho počul, že spolu so Szalmom zaútočili na Turkov ako prví.⁴¹

Jakub Kis, obyvateľ Gbeliec,⁴² tiež nemal presné informácie o zajatí menovaných, avšak poznal predchádzajúce udalosti. V ten deň údajne prišlo do dediny

38 ÚJVÁRY, Harminc ezüstért, s. 17-18.

39 Dnešný Búč, po maďarsky *Bűcs*. V stredovekých prameňoch *Bulchu*, *Bulsou*. Obec na Slovensku, v okrese Komárno.

40 Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár Budapest (MNL OL), fond P 125 Esterházy Pál (1635 – 1713), 1651 – 1713 (ďalej P 125), 50 nagydoboz, Vallatási és nyomozási jegyzőkönyvek, tanúkihallgatások, no. 11 327.

41 MNL OL, P 125, 50 nagydoboz, no. 11 327.

42 *Köbölkút*, Gbelce. Na Slovensku, v okrese Nové Zámky.

trinásť pešiakov – Turkov, ktorých následne miestni odviezli do Búču na štyroch vozoch. Jedným z kočišov bol Kis a ďalšími Štefan Vicencz, Gregor Takács a Ján Kontor. Týchto trinásť Turkov priviedli až k dverám richtára v Búči, kde sa zdržali dovtedy, kým po nich neposlal vozy Gregor Polgár Keresztes. Vypovedajúci počul, ako vtedy Keresztes povedal Turkom: „*Čo tu spíte? V našich viniciach sme videli šiestich pešiakov, ktorí sa tam zjavili. Prečo nemáte hliadku a nedávate pozor? Viete, či sú to hajdúsi alebo Turci?*“ Na to Štefan Vicencz začal oponovať, že títo pešiáci vtrhli do viníc v Moči,⁴³ a nie v Búči; zároveň už naisto vedel, že išlo o hajdúchov. Keresztes sa s ním následne začal hádať. Dodal, že krátko po odchode Osmanov dorazila do Gbeliec správa, že Szalma a Egerszeghy boli zajatí. Zmiený Štefan Vicencz⁴⁴ viac-menej potvrdil Kisovu verziu, a to, že dedinčania v Búči dodali Osmanom viac vozov. Podľa neho sa Osmani priznali, že práve pátrajú po hajdúchoch, avšak obvinili Keresztesa z podania nesprávnych informácií a nazvali ho „falošným psom“.⁴⁵

Podľa písomnosti vyšetrowanie iniciovali samotní zajatci. Pravdepodobne tak urobili preto, že v prípade preukázania viny na uhorskej strane mohli žiadať kompenzáciu od vinníkov alebo sa aspoň dožadovať ich potrestania. Nepoznáme konečný verdikt, a žiaľ ani širšie okolnosti Keresztesovho správania.⁴⁶ Označenie „žobraví zajatci“ v podstate odkazuje na dobový úzus dočasného prepustenia zajatcov. Dochádzalo k tomu za účelom získania chýbajúcej čiastky výkupného v prípadoch, ak nedisponovali dostatočným kapitálom na uhradenie celej hodnoty. Tí najchudobnejší zohnali svoju čiastku žobraním, od čoho bolo odvodené aj ich dobové pomenovanie *žobraví zajatci*.⁴⁷ Zvyk, podľa ktorého osmanko-uhorskí zajatci mohli byť dočasne prepustení za účelom získania čiastky potrebnej k splateniu svojho výkupného, patrila tiež k vzájomne akceptovaným pravidlám osmanko-uhorského obchodu so zajatcami. Bolo to možné na základe vystavenia *prísazného listu* (*hitlevél, Glaubensbrief*), pri poskytnutí zálohy alebo v prípade ručenia. Pri systéme zálohy za zajatca poslali do temnice inú osobu, ktorá

43 V prameni *Moczi/Mocsi*, čo je Moča na Slovensku, v okrese Komárno. Po maďarsky *Dunamocs*, čoho historický maďarský názov je *Mocs*.

44 Poddaný Ostrihomskej kapituly.

45 Gregor Takács tiež potvrdil, že dedinčania poskytli Osmanom vozy, zatiaľ čo tí spali. Následne sa Keresztes snažil upozorniť Osmanov na piatich alebo šiestich pešiakov. Ján Kontor rovnako potvrdzoval, že sa Keresztes snažil upozorniť spiacich Osmanov na hajdúchov vo vinici. MNL OL, P 125, 50 nagydoboz, no. 11 327. MNL OL, P 125, 50 nagydoboz, no. 11 327.

46 Preto je otázne, či sa snažil vyjsť v ústrety Osmanom a pomôcť im. Možno však je, že nechcel uškodiť hajdúchom, ale len zabodovať u osmanských vojakov. Prípadne mu mohlo ísť aj o to, aby Osmani opustili dedinu, k čomu v podstate došlo vplyvom správ, ktoré od dedinčanov dostali o hajdúchoch.

47 Zajatci „na voľnej nohe“ svoj status zajatca nestratili a v mnohých prípadoch mali na sebe stále putá/okovy. PÁLFFY, A rabkereskeelem, s. 39-40.

v podstate zastávala funkciu „dobrovoľného rukojemníka“.48 Paralelne s tým existovala v Osmanskej ríši aj forma „zálohovania“ otrokov. Osmanskí vlastníci totiž mali právo svojich otrokov dať do zálohy, ak mali nejaký dlh a otrok zostal v zálohe dovtedy, kým vlastník svoj dlh nevyrovnal.49

O tom, že za podobné previnenia mohli padnúť aj rozsudky smrti, svedčí mnoho prípadov, niekedy však stačilo prejavíť sympatie k osmanskej strane. V roku 1664, keď na osmansko-uhorských územiach prebiehala otvorená vojna medzi Osmanmi a Habsburgovcami, došlo k rozsudku vo veci vojaka menom Juraj Dávid. Ten bol 10. júla odsúdený na smrť s'atím za to, že vyjadril ochotu prejsť k osmanskej strane. Obvinený sa totiž viackrát vyjadril, že by sa mu medzi Osmanmi žilo lepšie, keďže by tam nemusel hladovať tak, ako pod uhorským velením.50

Zákonitosti osmansko-uhorského obchodu so zajatcami

Odvádzanie otrokov Osmanmi bolo v našich končinách najvýraznejšie počas 16. storočia. Táto forma presunu zajatcov, vykonávaná prevažne v réžii martalovcov,51 sa týkala primárne území Dar-al-harbu, čo bolo podľa hanafijskej islamskej právnej školy (ktorá v Osmanskej ríši prevládala) územie vojny, kde sa ešte ľudia nepodriadili islamu. Pre Osmanov to prakticky a trochu zjednodušene znamenalo krajinu, kde sa ešte obyvateľstvo nepoddalo osmanskému panstvu. Iné to bolo s územím, kde obyvateľstvo uznalo osmanskú nadvládu a začalo odvádzať aj príslušné dane. V týchto prípadoch mohli teoreticky aj nemoslímovia žiť relatívne nerušené a prislúchala im aj ochrana zo strany sultána. Avšak intenzívny dopyt po otrokoch v osmanskej armáde spôsobil, že ríša v podstate ignorovala predpisy *šeriatu*, islamského práva, a od konca 14. storočia začala od svojich kresťanských poddaných vymáhať aj druh dane presahujúci rámec daní zodpovedajúcich tradičným predpisom. Vtedy bol zavedený aj inštitút odvádzania kresťanských detí, tzv. *devşirme* (*devşirme*), čo bola vlastne forma „detskej dane“ v záujme ríše. Z týchto detí sa nestali len janičiari, ale niektoré sa stali členmi štátneho aparátu a panovníckeho personálu (*serailu*), pričom v oboch

48 PÁLFFY, A rabkereskedelem, s. 35-38.

49 YAŞA, Efendi-Köle İlişkisi, s. 216; FEYZULLAH. *Fetâvâ-yı Feyziye Şeyhülislâm Feyzullah Efendi*. İstanbul 2009, s. 434.

50 MNL OL, P 125, 51 nagydoboz, no. 11 367.

51 Latinské pramene ich označujú ako *plagiatores*, *plagiarii* alebo priamo *martalocius*. V tureckých textoch podobne slovom *martolos* a v nemeckých *Martalos*. PÁLFFY, A rabkereskedelem, s. 8-11, 17. Išlo o kresťanských žoldnierov v službách Osmanov, ktorí mali prevažne balkánsky pôvod (napr. Srbi označovaní v prameňoch ako Rácovia). Okrem nich sa danej činnosti venovali aj rôzne typy ľahkej jazdy. KOPČAN. Martalovci na slovensko-tureckom pohraničí. In *Historické štúdie*, 1970, roč. 15, s. 245-252.

sférach začali zamestnávať čoraz viac otrokov. Zavedenie tejto formy dane sa v podstate priechlo dovtedajším pravidlám, avšak časom sa jej vymáhanie stalo samozrejmosťou.⁵²

Systém pravidiel spojený s osmanskou-uhorským obchodom so zajatcami bol ovplyvnený aj zvykmi, ktoré Uhri prevzali zo zaužíwanej praxe ohľadom zaobchádzania s väzňami a vojnovými zajatcami v rámci kresťanských štátov.⁵³ Čo sa týka odvádzania zajatcov uhorskými vojakmi, táto činnosť bola väčšinou v rozpore s platnými uhorskými zákonmi a nariadeniami. Napriek tomu tieto aktivity boli enormne rozšírené, napr. počas 17. storočia snahy uhorského vedenia o ich zastavenie boli neúspešné. Tento obchod sa stal napriek jeho nelegálnosti tolerovaným javom. A nielen to. Veľmi často sa tieto aktivity stretli s podporou veliteľov jednotlivých hradov, keďže aj oni profitovali z predaja zajatcov.⁵⁴ Osmanom spočiatku odvádzaním zajatcov išlo o nadobudnutie otrokov, avšak po trvalom usadení osmanskej moci v uhorských končinách postupne prispôbili svoje praktiky miestnym pomerom a taktiež začali odvádzat' zajatcov aj za účelom ich predaja na lokálnej úrovni. K zmenám metód Osmanov pôsobiacich v uhorských končinách prispel aj fakt, že v Osmanskej ríši podliehal obchod s ľuďmi dôslednému zdaneniu a za zajatcov získaných počas vojen vyberali od vlastníkov viaceré poplatky. Tým pádom štát dvojmo profitoval z tejto činnosti, nakoľko otroci boli potrební aj vo vojenskom aparáte a v podstate vo všetkých sférach života. K peniazom odvádzaným za zajatcov patrila pätina alebo *pen-cik/penčik* (vyslov. *pendžik/penčik*).⁵⁵ Niekedy bola nahradená aj poplatkom za privezenie zajatcov do krajiny. Za zajatcov sa platilo aj clo a poplatky súvisiace s predajom a kúpou zajatcov či otrokov. Pätina bola vyberaná na základe myšlienky, ktorá sa nachádza aj v Koráne, že jedna pätina koristi prislúcha celému

52 K dopytu po otrokoch prispelo aj rastúce osmanské námorníctvo v Stredozemnom a v Čiernom mori. FODOR, Adatok a magyarországi, s. 134-135. Pre zaujímavosť, sloveso *devşirmek* v súčasnej turečtine má významy ako „zbierať, pozbierať“ (samozrejme, pre zbierať je aj sloveso *derlemek*) a existuje *devşirme* ako podstatné meno s významom „zber“.

53 Nemožno opomenúť ani fakt, že aj samotná Európa mala za sebou dlhú históriu otroctva, a to neplatilo iba pre antiku, ale aj pre viaceré prípady obchodu s otrokmi počas stredoveku (vhodným príkladom sú napr. Benátky alebo Janov). FODOR, Adatok a magyarországi, s. 135. Mohli by sme však menovať prípady aj z „domácich“ dejín, napr. predaj otrokov v Uhorsku aj počas 12. storočia).

54 KOHÚTOVÁ a VOZÁR. *Hospodárske dejiny Slovenska 1526 – 1848*. Bratislava 2006, s. 50. K dôvodom patrili problémy so zásobovaním vojsk a s vyplácaním ich žoldu, ktoré si vojaci kompenzovali predajom zajatcov na dražbách, prípadne z príjmov z výkupného, na ktorom sa s daným zajatcom dohodli. Odvádzanie zajatcov zároveň patrilo aj k násilným metódam vyvolania nátlaku na sídla v územiach kondomínia, ktoré v tom čase neplatili dane uhorskému vedeniu. Túto metódu využívali aj Osmani HEGYI, *A füleki szandzsák*, s.138-139.

55 Miestami zvaná aj ako *penčik* resmi. YAĞCI. *Osmanlı devletinde köle kadınlar*. In KAYA a YILMAZ, eds. *Tanzimat öncesi Osmanlı toplumunda cinsiyet, mahremiyet ve sosyal hayat*. Ankara 2018, s. 210-211.

moslimskému spoločenstvu, teda podľa danej interpretácie mocnosti – štátu.⁵⁶ Podľa tvrdení osmanských historiografov za sultána Murada I. (v 14. storočí) sa zaviedlo, že jedna pätina mužských zajatcov získaných vo vojne bola odovzdaná v prospech štátu podľa potrieb armády. Pencik bol vyberaný nielen za bojaschopných zajatých mužov, ale aj za ostatných zajatcov, teda ženy, deti a mužov, ktorí neboli schopní bojovať.⁵⁷ Tí, ktorí pencik zaplatili, dostali od príslušných úradníkov potvrdenie s názvom *Pençik Varakası*. Dokument slúžil obchodníkom ako potvrdenie o zaplatení a zároveň potvrdzoval otrocký status konkrétneho otroka.⁵⁸

Osmansko-uhorskí zajatci, podobne ako otroci, boli svojimi vlastníkmi vnímaní ako súčasť majetku. Spomínali sa aj v závetoch ako cennosť, ktorú mohol pôvodný vlastník odkázať svojim potomkom a známym.⁵⁹ Uhri však nevlastnili (nededili) osobu ale iba nárok na výkupné za daného zajatca a kým sa nevykúpil, dovtedy ho mohli obmedzovať na slobode. Iné to bolo s uhorskými zajatcami Osmanov, ktorí mohli byť predaní aj do skutočného otroctva.

Počas osmanských a uhorských koristníckych nájazdov sa najčastejšie dostávali do zajatia poddaní alebo vojaci. Dochádzalo aj k situáciám, keď uhorskí vojaci zajali aj obojstranne spoplatnených poddaných alebo poddaných poplatných iba uhorskému zemepánovi. V takýchto prípadoch v podstate dochádzalo aj k porušeniu nepísaných pravidiel. Podobných nepravostí sa však dopúšťali aj rôzne osmanské vojenské elementy. Mnohokrát išlo o činnosť pirátov v osmanských službách a iregulárnych vojenských zložiek, ktoré najmä v časoch otvorených vojen využili chaos a často brali do zajatia aj poddaných Osmanov. Podobný prípad sa odohral v roku 1574, keď sa osmanskí námorní neregulárni vojaci (*levend*) vylodili na egejskom ostrove Naxos, ktorého obyvatelia boli osmanskými poddanými. Počas rýchleho útoku zajali množstvo ľudí a následne ich predali kupcom na pobrežiach Anatólie. Išlo zväčša o deti a ženy, ktoré predávali do otroctva s tvrdením, že ide o legitímne získaných zajatcov (*esirdir deyü*).⁶⁰

Záver

Predmetom štúdie boli rozdiely medzi zaužívanou praxou a písanými zákonmi a nepísanými zvyklosťami platnými v priestore osmansko-uhorských interakcií.

56 FODOR, Adatok a magyarországi, s. 135-136.

57 UZUNÇARŞILI. *Osmanlı devleti teşkilâtından kapukulu ocakları: Acemi ocağı ve yeniçeri ocağı*. Ankara 1988, s. 6, 7.

58 YAĞCI, Osmanlı devletinde, s. 211.

59 SZAKÁLY. Ali koppányi bég sarca. (Adalékok a hódoltság magyar kereskedelem problematikájához) In MARTOS, ed. *Folia Historica. (A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve)*. Budapest 1973, s. 37.

60 WHITE. *Catch and Release: Piracy, Slavery, and Law in the Early Modern Ottoman Mediterranean*. Dissertation. Michigan 2012, s. 136-137.

Problematika je síce načrtnutá iba v základných kontúrach, no z predloženého je zjavné, že právne normy sa v praxi uplatňovali nerovnomerne a často sa prispôbovali podmienkam pohraničia.

Výber jednotlivých fenoménov, ktoré boli rozšírené v pohraničí, respektíve na osmanských územiach, bol zámerný. Osmansko-uhorský obchod so zajatcami je ukážkový práve pre existenciu zložitého systému pravidiel súvisiacich s odvádzaním, väznením, predajom a oslobodením zajatcov. V tomto smere ponúka možnosti pre ďalší výskum samotná genéza tohto systému, pričom možno sledovať transformáciu pravidiel počas osmansko-uhorskej koexistencie a zároveň pôvod jednotlivých prvkov v osmanskom a uhorskom zvykovom a kodifikovanom práve. Takýto výskum aktuálne prebieha na Historickom ústave SAV a táto štúdia je akýmsi odrazovým mostíkom.

Existencia a pôsobenie tzv. poturčencov alebo zbehov v osmansko-uhorskom pohraničí viedla tiež ku kontroverziám medzi právnou normou a praxou. Pochopteľne, uhorské zákony museli reagovať na prejavy zrady takýchto kolaborantov, aj keď s časovým odstupom. Na druhej strane, napriek predpísaným trestom uhorské vojenské velenie týchto zbehov využívalo ako donášačov informácií, sprostredkovateľov pri obchode so zajatcami a navrátilcom dokonca ponúkli miesto vo svojich pevnostiach a zverili im úlohy vojenského charakteru.

Na osmanskej strane, kde otroctvo existovalo, sa tiež vyskytovali nezrovnalosti pri chápaní a hlavne dodržiavaní zákonov. Týkalo sa to aj otázok konverzie otrokov alebo špecifických prípadov konvertovania. Citované fetvy prinášali poznatky nielen k problematike otroctva, ale aj k téme konverzií. Práca s týmito edíciami má veľký potenciál, keďže ide o pramenné edície dostupné v osmanskej turečtine. Prínosom sú však aj poznatky získané z doteraz nepublikovaných archívnych prameňov uhorskej proveniencie.

Predložené pozorovania poukazujú na flexibilitu a adaptáciu právnych noriem v praxi v prostredí osmansko-uhorského pohraničia. Príspevok nemal ambíciu komplexného riešenia problematiky, ale prezentoval čiastkové pozorovania, ktoré sú súčasťou prebiehajúceho rozsiahlejšieho výskumu. Zistenia zároveň otvárajú priestor pre ďalšie, detailnejšie skúmanie danej problematiky.

O autorovi / About the author

Mgr. Štefan Szalma, PhD.

Historický ústav SAV, v. v. i.

Klemensova 2522/19, 811 09 Bratislava

Slovenská republika

e-mail: szalmaistvan7@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-5699-116X>

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=15842419600>

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/X-2224-2019>

Zoznam použitých prameňov a literatúry / List of references and literature

Primárne zdroje / Primary sources

Archívy a archívne pramene / Archives and Archives sources

Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár Budapest, fond P 2257 Családi fondtörödékek, 667 Koháry család

Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár Budapest, fond P 125 Esterházy Pál (1635–1713), 50 nagydoboz, Vallatási és nyomozási jegyzőkönyvek, tanúkihallgatások.

Edície prameňov/Source editions

DEZSŐ, Márkus et al, eds. *Corpus Juris Hungarici. 1526–1608. évi törvényczikkek (Milleniumi emlékkiadás)*. Budapest: Franklin Társulat, 1899.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, ed. *Kanunî Devri Şeyhülislâmî Ebussuud Efendi Fetvaları / Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin Fetvalarına Göre. Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı (Fetâvâ-yı Ebussu'ud Efendi)*. Kapı Yayınları: İstanbul, 2012.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, ed. *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları. Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı / Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin Fetvalarına Göre. Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı*. Yitik Hazine Yayınları: İzmir, 2006.

FEYZULLAH, Efendi. *Fetâvâ-yı Feyziye Şeyhülislâm Feyzullah Efendi*. Klasik: İstanbul 2009.

SZALAY, László. *Galantai gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora. II. kötet. 1623–1626*. [online]. Pest: Lauffer Vilmos, 1866, s. 170 [cit. 2025-10-09]. Dostupné na: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10069180?page=178,179>

TARDY, Lajos, ed. *Rabok, követek, kalmárok az oszmán birodalomról*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1977.

Sekundárne zdroje / Secondary sources

Monografie a zborníky ako celok / Monographs

HEGYI, Klára. *A füleki szandzsák*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019.

HEGYI, Klára. *Török berendezkedés Magyarországon*. Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 1995.

KOHÚTOVÁ, Mária a VOZÁR, Jozef. *Hospodárske dejiny Slovenska 1526 – 1848*. Bratislava: Veda, 2006.

SZEGHYOVÁ, Blanka. *Súdnicstvo a súdna prax v mestách Pentapolitany v 16. storočí*. Bratislava: VEDA 2016.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakki. *Osmanlı devleti teşkilâtından kapukulu ocakları: Acemi ocağı ve yeniçeri ocağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.

ÚJVÁRY, J. Zsuzsanna, ed. *Az oszmán-magyar kényszerű együttélés és hozadéka*. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 2013.

WHITE, Joshua Michael. *Catch and Release: Piracy, Slavery, and Law in the Early Modern Ottoman Mediterranean*. Dissertation. Michigan: University of Michigan, 2012.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách / Articles in Journals, Chapters in Monographs

CONERMANN, Stephan a ŞEN, Gül. Slavery is Not Slavery: On Slaves and Slave Agency in the Ottoman Empire, Introduction. In CONERMANN, Stephan a ŞEN, Gül, ed. *Slaves and Slave Agency in the Ottoman Empire*. Bonn: V&R unipress; Bonn University Press, 2020, s. 11-30.

- DUCHOŇOVÁ, Diana. Komunikácia uhorskej aristokracie v rodinnom a dvorskom prostredí v ranom novoveku. In *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského: Historica. Slovo, písmo, obraz a znak. Komunikácia na Slovensku na prelome stredoveku a novoveku*, 2014, roč. 48, s. 23-37.
- FODOR, Pál. Adatok a magyarországi török rabszedésről. In *Hadtörténeti Közlemények*, 1996, roč. 109, č. 4, s. 133-142.
- FUNDÁRKOVÁ, Anna. Listy ako médium symbolickej komunikácie v aristokratickom prostredí. In *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského: Historica. Slovo, písmo, obraz a znak. Komunikácia na Slovensku na prelome stredoveku a novoveku*, 2014, roč. 48, s. 67-77.
- KOPČAN, Vojtech. Martalovci na slovensko-tureckom pohraničí. In *Historické štúdie*, 1970, roč. 15, s. 245-252.
- LENGYELOVÁ, Tünde. „Ja potrebujem peniaze viac, ako tvoja milosť.“ (Korešpondencia Judity Balassovej so synom). In ĎURIANOVÁ, Mária ed. „*Za Boha, kráľa a vlast!*“ (Koháryovci v uhorských dejinách). Zvolen: Národné lesnícke centrum, 2016, s. 9-19.
- PÁLFFY, Géza. A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI–XVII. századi török-magyar határ mentén. (Az oszmán-magyar végvári szokásjog történetéhez). In *FONS*, 1997, roč. 4, č. 1, s. 5-78.
- SUGÁR, István. A törökösség (turcismus) Heves vármegyében. In PETERCSÁK, Tivadar a BODÓ, Sándor, eds. *AGRIA XXII. Az Egri Dobó István Vármúzeum évkönyve*. Eger: Dobó István Vármúzeum, 1986, s. 99-112.
- SZAKÁLY, Ferenc. A gyöngyösi ispotály-per 1667–1668-ban (Adatok a „törökösség” fogalmának értelmezéséhez). In KOVÁCS, Béla, ed. *Archívum – A Heves Megyei Levéltár közleményei 10*. Eger: Heves Megyei Levéltár, 1981, s. 5-26.
- SZAKÁLY, Ferenc. A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526). In RÚZSÁS, Lajos a SZAKÁLY, Ferenc, eds. *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*. Budapest: Akadémia Kiadó, 1986, s. 11-57.
- SZAKÁLY, Ferenc. Ali koppányi bég sarca. (Adalékok a hódoltsági magyar kereskedelem problematikájához) In MARTOS, Mária, ed. *Folia Historica. (A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve)*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 1973, s. 35-56.
- SZALMA, Štefan. Turcismus v druhej polovici 17. storočia. Od nepodložených obvinení po útok proti vlastným. In KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid a MANNOVÁ, Elena, eds. *Viera v živote jednotlivca, konfesie v živote spoločnosti : vplyv viery a konfesionálnych cirkví na život jednotlivca a spoločnosti v 17. – 19. storočí*. Bratislava: Veda, 2025, s. 141-152.
- SZALMA, Štefan. „Turcismus” ako sprievodný jav osmansko-uhorskej územnej rivality. In *Historické štúdie*, 2024, roč. 58, s. 39-59.
- YAŞA, Fırat. Efendi-Köle İlişkisi Bağlamında Şeyhülislâm Fetvaları. In YAĞCI, Zübeyde Güneş, YAŞA, Fırat a İNAN, Dilek, eds. *Osmanlı devleti 'nde kölelik: ticaret, esaret, yaşam*. İstanbul: Tezkire, 2017, s. 209-226.
- YAĞCI, Zübeyde Güneş. Osmanlı devletinde köle kadınlar. In KAYA, Miyase Koyuncu a YILMAZ, Bedriye, eds. *Tanzimat öncesi Osmanlı toplumunda cinsiyet, mahremiyet ve sosyal hayat*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018, s. 207-223.